

„PO OBOU STRANÁCH BALKÁNU“ – HISTORICKÉ, FOLKLORNÍ A LITERÁRNÍ ÚHLY POHLEDU

GABROVANÉ V LIDOVÉM PODÁNÍ

Jan Salivar

Univerzita Karlova v Praze

PhDr. Jaroslav Otčenášek, Ph.D.

doc. Ginka Bakardzhieva, Ph.D.

Gabrovo a jeho dějiny

Malebné město Gabrovo se nachází v centrálním Bulharsku na severním úpatí pohoří Stará Planina a rozkládá se na březích řeky Jantry. Jméno města je odvozeno od staroslovanského označení pro strom *habr* – **gabrъ* (БЕР 1971: 220), bulh. *забрь*.¹

Na základě historických výzkumů na území dnešního Gabrova bylo zjištěno sídliště z doby Druhého bulharského carství (12.–14. stol.). Obyvatelé obce měli za úkol zajišťovat ochranu hlavního města Trnova a průsmyku Šipka, kterým procházela důležitá cesta, spojující podunajskou nížinu na severu s Thrákií na jihu. Úkolem Gabrovanů bylo tedy dohlížet na projíždějící obchodníky, kurýry a další cestující. Tyto povinnosti jim přinesly významná privilegia. Obyvatelům byly jako výsady vyměřeny nižší daně a také si mohli ponechávat půdu a úrodu ve svém vlastnictví. Že bylo Gabrovo významným obchodním střediskem, dokládají i zbytky kostela svaté Petky (Paraskevvy), jenž byl postaven v souvislosti s přenesením ostatků (translatio) této svěřice do Velkého Trnova v roce 1298. Svatá Petka je patronkou Bulharska.

Poté, co Osmané dobyli v roce 1393 Trnovské carství, uchovalo si obyvatelstvo Gabrova díky strategické poloze obce svá privilegia a město se dále rozvíjelo jako obchodní a řemeslnické středisko. První písemný doklad uvádějící název obce *Gabruva* je z roku 1478 (Свети места: online). Nejtěžším obdobím v dějinách města bylo asi 18. století, zejména řádění tzv. krdžalijů – vojensky organizovaných muslimsko-křesťanských loupeživých oddílů. Jejich drancování, vraždění a vypalování měst i vesnic se stalo pověstné. Gabrovo krdžalijové vyplnili a vypálili v roce 1798 (Мутафчиева 2008: 246–249).

Gabrovo nicméně stále hrálo důležitou roli v hospodářském životě regionu s celoosmanskými přesahy. Např. se říkalo, že slovo gabrovských starostů, zvaných „*čorbadžijové*“, mělo ve své době váhu jak v Trnovu, jakožto regionálním střediskem, tak dokonce i v Cařihradě (Istanbulu), hlavním městě říše (ОПОГ: online)².

V době bulharského národního obrození sehrálo Gabrovo velmi důležitou roli. Díky finančním prostředkům, které obyvatelé tohoto tehdy již vcelku bohatého města shromáždili, a z iniciativy Vasila Aprilova (1789–1847) byla v roce 1835 otevřena první bulharská světská škola. Vyučovacím jazykem byla bulharština, nikoliv řečtina či církevní slovanština (v bulharské redakci). Prvním učitelem v nově založené škole se stal obrozený buditel Neofit Rilský³. Roku 1840 byla právě na této škole založena první školní a veřejná knihovna v Bulharsku. V roce 1872 zde byla založena i škola střední. Následně roku 1889 bylo v Gabrovu nakonec otevřeno i gymnázium pojmenované právě po významném bulharském buditeli,

¹ Podle pověsti je zakladatelem osady Račo Kovář, podle jehož habru, který rozepjal svou korunu nad jeho řemeslnickou dílnou, dostalo sídliště jméno.

² ОПОГ – oficiální stránky města Gabrova.

³ Neofit Rilski zpracoval několik příruček, učebnic a mluvnici, např.: *Tabulky vzájemného učení (Взаимоучителни таблици, 1835)*, *Slabikář vyjmutý z tabulek vzájemného učení (Буквар, извлечен от взаимоучителните таблици, 1835)*, *Bulharská mluvnice (Българска граматика, 1835)*, *Krasopis (Краснописание, 1837)*.

mecenáši, lékaři a spisovateli Vasilu Aprilovi. V této době se město díky příjmům z řemeslné výroby a obchodu rychle rozvíjelo, byla postavena řada krásných měšťanských domů, hodinová věž, most a mnoho dalších veřejných staveb.

V letech rusko-osmanské války (1877–1878) bylo Gabrovo jedním z bulharských měst, které nejvíce přispělo k jejímu vítěznému konci. Po ustavení novodobého bulharského státu se gabrovští intelektuálové výrazně podíleli na budování nové bulharské státní správy.

Město sehrálo důležitou roli i při začínající industrializaci Bulharska. Již v roce 1882 založili podnikatelé Ivan Kalpazanov a Vasil Karagjozov textilní továrnu s moderním zařízením a Gabrovo se tak začalo přezdívat „*bulharský Manchester*“. V dalším rozvoji pokračovali i jejich nástupci – např. Ivan Chadžiberov kromě mnoha dalších inovací továrnu elektrifikoval. V roce 1906 byl střed města osvětlen elektrinou z blízké vodní elektrárny. Nejpozoruhodnějším dobrodincem Gabrova byl Peňčo Semov. Zastával názor, že aby zaměstnanci mohli dobře pracovat, musí také dobře žít. Pro dělníky a jejich rodiny budoval ubytovny, závodní jídelny, zajistil továrního lékaře. Věnoval četné dary chudým studentům, kostelům, školám apod. Díky němu je dnes ve městě fungující nemocnice se specializací na plicní onemocnění.

Nelze opomenout dalšího významného donátora města Gabrova, Minča Ivanova Popa, přezdívaného „*děda Miňo*“ – obchodník a lichvář. Přispěl na nákup zbraní využitých během povstání roku 1876. Štědře přispíval i do občanského fondu, z něhož byla financována stavba budovy divadla a zřízení knihovny. Pro svou extrémní šetrnost se však proslavil jako jediný jmenovaný hrdina gabrovských anekdot.

V dnešním Gabrovu žije asi 52 000 obyvatel. Je rovněž považováno za nejdelší město v Bulharsku. Řeka Jantra je ve městě překlenuta více než 10 mosty (Николова, Генев 2013:

Gabrované a gabrovský humor

Anekdoty spojované s některou skupinou obyvatel (vesnice, města, oblasti, státu), které staví na zvláštních vlastnostech, jsou po celém světě dlouhodobě populární. Ač jsou obvykle původně určené jen pro místní, maximálně regionální publikum, v některých případech se stane, že se „proslulost“ této zesměšňované skupiny stane národním, evropským a někdy i celosvětovým fenoménem. Povedlo se to Skotům, o jejichž šetrnosti až lakotě si vypráví celý svět, uspěli Židé se svou schopností často neobvyklé dedukce a vychytralostí, Rusové se svou neskromností a příklonem k vodce atd. Většinou ale zůstává tento humor na lokální úrovni, jen někdy se stane součástí národního folklorního kánonu.

Gabrovské vtipy se staly složkou bulharského humoru, v překladech se rozšířily i za hranice, nicméně nestaly se mezinárodním fenoménem. Každý Bulhar i bulharista ale zná nějaký vtip o Gabrovanech a sami Gabrovští tyto vtipy vyprávějí a milují. Vůbec přitom nevadí, že řada anekdot je ve spojení s jinými vesničany, měšťany či etnickými skupinami známá i jinde. Když se do veselé historky místo někoho cizího zasadí Gabrovan, hned je příběh vnímán jako bližší, jako „náš“. Tak to ve folkloru bylo vždy, je to zcela přirozené a běžné. Je jen škoda, že této oblasti tradičního humoru věnovali folkloristé pozornost nejprve jen nárazově (Михалчев 1933) a až ve 2. polovině 20. století systematictěji (Добрева 1991). I tak se podařilo shromáždit velké spektrum vtipů a humorek někdy souhrnně označovaných jako „gabrovský humor“ či „gabrovské vtipy“.

Jak se tedy dnes Gabrované o „svůj“ humor jako součást národního kulturního dědictví starají, jak jej prezentují a jak vlastně vtipy a humorky o Gabrovo a Gabrovanech vypadají? Pokusíme se to nyní stručně prezentovat, a to i s emblematickými ukázkami. Zároveň připojíme současnou folkloristickou interpretaci této oblasti tradiční verbální kultury.

V Bulharsku i v zahraničí je tedy Gabrovo známé především jako hlavní bulharské město humoru. Ve městě se dnes v budově bývalé koželužny nachází *Dům humoru a satiry* (Дом на хумора и сатирата), jenž byl slavnostně otevřen 1. 4. 1972 – tedy v mezinárodní den

vtipů. Před domem stojí sochy bulharské folklorní postavy Chytrého Petra (Хитър Петър) jedoucího na oslu obráceně, komika Charlieho Chaplina a románového hrdiny dona Quijota a jeho zbrojnoše Sancha Panzy. Poslední zmíněné dílo je zhotoveno ze starého železa, aby jejich vybudování údajně obyvatele příliš finančně nevyčerpalo – jak příznačné!

Jak jsme již naznačili, dostal se gabrovský humor do širšího povědomí až ve druhé polovině 20. let minulého století. Anekdoty o Gabrovanech se začaly objevovat v různých týdenících, měsíčnících a dalších periodikách. Během 60. a 70. let 20. století byl tento typ humoru podporován i tehdy vládnoucí komunistickou stranou, byť se stávala terčem politické satiry často ona sama. Co je ale velmi podstatné – od roku 1964 se z iniciativy místních koná ve městě každoročně *Festival humoru a satiry*, který se stal v roce 1975 celostátním a později i mezinárodním.

Charakteristické pro gabrovský humor jsou anekdoty o obyvatelích tohoto města, kteří jsou známí svou šetrností, mazaností, ale i smyslem pro humor a sebeironii. Místní bývají často připodobňováni ke Skotům, kteří jsou rovněž proslulí svou šetrností. Gabrovo této podobnosti využilo a v roce 1968 dokonce navázalo partnerské vztahy se skotským městem Aberdeen. Ve stejném roce britský deník *Daily record* uspořádal mezi svými čtenáři soutěž o nejlepší gabrovsko-skotský vtip. Jedná se v oblasti folkloristiky o unikátní pokus propojit tak geograficky a kulturně vzdálené regiony Evropy.

Dvě ukázky z knihy *Anekdoty z Gabrova* (Kadlecová 1973) popisující tuto interakci mezi Gabrovany a Skoty uvádíme níže.

Od té doby, co se Gabrovani a Skotové seznámili navzájem se svým humorem, začali se přátelit.

Jednou byl Skot a Gabrovan přítomen na jakési besedě, kde byl vstup volný. Na závěr programu se však začaly upisovat částky na dobročinné účely. Tu Skot omdlel... a Gabrovan ho vynesl ze sálu. (Ibid., 84).

Když jednomu Skotovi z Aberdeenu vyprávěli anekdotu o Gabrovanech, kteří v noci zastavují hodiny, aby se jim neopotřebovali ručičky, zeptal se:

„A jak poznají, kolik je hodin?“ Gabrovan mu odpověděl:

„Mám souseda, který má v posteli pod polštářem trumpetu. Když chce v noci vědět, kolik je, otevře okno, vykloní se ven a zatroubí. Pokaždé se vyskytne někdo, kdo vykřikne: „Kterej idiot to tady troubí ve dvě v noci?“ (Ibid., 83–84).

Obecně je anekdota neboli vtip krátký humoristický folklorní žánr, který je součástí nejen lidové, ale i obecné narativity. Typickým rysem je krátká, sevřená forma a zejména závěrečná pointa, která má vyvolat smích (Baeva, Otčenášek 2013: 17). Výše uvedené příklady gabrovsko-skotské vzájemnosti jsou velmi dobrou ukázkou tzv. dobové aktualizace vtipů, neboť jiné varianty těchto anekdot operují např. se Židy. Jak pro Gabrovany, tak pro Skoty je v humorných příbězích typické zesměšňování jejich údajné šetrnosti a vychytralosti.

Pokud bychom si přiblížili další vtipy spojované s Gabrovem a jeho obyvateli, můžeme začít právě těmito vlastnostmi. Pozoruhodný je zejména pomník Rača Kováře, legendárního zakladatele osady, z níž postupně vzniklo dnešní Gabrovo. Račův pomník je umístěn na skále v řece. Zvláštní umístění je údajně z důvodu, aby nezabíral prostor pro žití a nemusely se k němu přinášet květiny. A tak můžeme pokračovat:

Známého gabrovského obchodníka a lichváře, dědu Miňu Popa, přišel navštívit venkovan, který mu dodával zboží. Když povečeřeli, usedli si na slaměnou rohož a začali si povídat. Po chvíli děda Miňu zhasl lampu s poznámkou:

„Škoda oleje. I tak se slyšíme a rozumíme si.“

*Když si popovídali, chtěl hostitel znovu rozsvítit.
„Počkej!“ zarazil ho host. „Když jsme tady tak seděli potmě, stáhnul jsem si kalhoty,
abych si je zbytečně neošoupal...“ (Kadlecová 1973: 14).*

*Venkovan z Gabrova vešel do obchodu, aby si koupil slaměný klobouk. Padl mu do oka
pravý panamák, ale on si myslel, že je to klobouk z obyčejné slámy. Zeptal se na cenu.
„Dvacet lvů,“ odvětil prodavač.
Gabrovan se domníval, že obchodník žertuje, a proto se ještě otázal:
„A kde jsou d'ourky?“
„Jaké d'ourky?“ podivil se obchodník.
„No přece na uši toho osla, který by vyhodil tolik peněz za klobouk!“ odvětil Gabrovan
suše. (Ibid., 30).*

Gabrovo a Gabrované se ale neobjevují jen ve vtipech, setkáme se s nimi i v delších žertovných vyprávěních – humorkách.⁴ Humorka je středně dlouhý útvar lidové slovesnosti, který je obvykle delší než vtíp, ale kratší než žertovná pohádka. Může obsahovat jednu, dvě či více point, které ale nemusejí být v závěru vyprávění (Baeva, Otčenášek 2013: 35). Na rozdíl od vtípu nevyvolávají smích, ale spíš úsměv. V bulharské tradici tvoří humorky řadu tematických okruhů, které obvykle vycházejí z nějaké nesmyslné či špatně provedené činnosti (např. nesení žebříku lesem napříč), nebo jsou spojeny s vybranou postavou, nebo s geografickou či přímo etnografickou skupinou.

Tradiční lidový hrdina je Chytrý Petr, jenž patří mezi nejpopulárnější anekdotické, folklorní a literární postavy v Bulharsku i Makedonii. Jedná se o neobyčejně chytrého a důvtipného venkovského čeledína. Je věčným protivníkem buď bohatých statkářů, kněží a lichvářů, nebo „typického Osmana“ – Hodži Nasreddina, kterého se mu vždy lišáctvím nebo předstíranou hloupostí podaří přelstít. Je považován za kladnou postavu a hrdinu prostého lidu.

V rámci příběhů s kolektivními hrdiny tvoří právě Gabrovo a Gabrované celý cyklus humorek, ale na rozdíl např. od Šopů nejsou líčeni jako konzervativní a hloupi, nicméně jako (někdy až příliš) „pokrokoví“ a vychytralí.

Jak se stát obchodníkem

Obchodníkovi z jedné vesnice se nedařilo. Rozhodl se, že se spřátelí s rodákem z Gabrova, aby si osvojil jeho um. Gabrovan to s ochotou přijal.

Jednou šli vykoupit zboží z druhé strany Balkánu. Když procházeli vesnicemi, Gabrovan kupoval tu králíčí, tu liščí a tu ovčí kůži, přehodiv si je přes rameno. A samozřejmě je koupil za lacino, sic se plahočí po svých.

Dostali se k Balkánu a posadili se k odpočinku.

„Podívej se,“ začal Gabrovan, „slíbil jsem, co jsem slíbil. Udělám z tebe obchodníka. Ale teď mi půjč 300 grošů. Až dorazíme do Kazanlaku, vrátím ti je“.

Druhý váhal.

„Dám ti je, ale potřebuji nějakou záruku.“

„Tady je záruka,“ řekl Gabrovan, setřesa kůže z krku. „Stály 400 grošů.“

Gabrovan dostal peníze a jeho druh si vzal kůže na ramena. Přešli přes Balkán. V Kazanlaku Gabrovan vytáhl peníze.

„Vracím ti dluh. Teď mi dej „záruku“.

⁴ V bulharštině se termíny *vtip* (vtíp) a *anekdot* (anekdota) užívají jako synonyma. Z folkloristického hlediska jde ale o dva rozdílné útvary, jejichž charakteristiku v textu uvádíme v souladu se současným bulharským odborným pohledem (Baeva, Otčenášek 2013).

Vzal si kůže, prodal je za tisíc grošů, sic je přinesl po svých. Rozdělil zisku na polovinu a dal ji svému druhovi.

„Takto se staneš obchodníkem. Odcházíme s plnou, vracíme se s plnou. S prázdnou nikdy!“ (Фъртунов, Проданов 1978; přel. Jan Salivar).

Jací tedy jsou Gabrované a jejich humor?

Faktem je, že se v současné bulharštině stal výraz „*gabrovec*“ synonymem pro přehnaně lakomého člověka, který se řídí především svými malichernými zájmy (РБЕ: online). Po zmínce o výše jmenovaných mužích, kteří bohatě přispívali k rozkvětu Gabrova, se nám mohou tyto anekdoty o šetrnosti tamních obyvatel zdát až paradoxní. Takovýto paradox je ale pro folklor příznačný.

Snad nejlépe to vystihují škádlivky, tedy krátké humorné útvary, v nichž je zesměšňován příslušník určité cizí skupiny (sousední či jiné vsi, města, státu). Tak se o Gabrovanech, kterým je i dnes připisován „podnikatelsko-inovátorský duch“, například říká, že:

- *uřezávají kočkám ocas, aby se za nimi daly rychleji zavřít dveře a neuniklo z místnosti*
- *když krmí koně hoblinami, dávají jim zelené brýle, aby si mysleli, že je to tráva;*
- *chtějí-li se oženit, hledají hubenou ženu: jednak zabere v bytě méně místa, a pak spotřebuje méně látky na šaty;*
- *když si najímají byt, dbají na to, aby jej osvětlovala pouliční lampa;*
- *módu těsných nohavic a krátkých sukni, plachtění, zápalky s jediným škrátkem, jednototinkové mince, šetrení elektrickým proudem a... – to všechno vynalezli Gabrované. (Kadlecová 1973).*

Nakonec nutno podotknout, že „gabrovský“ humor byl hojně zaznamenán i mimo Gabrovo. V Bansku například lidé tvrdí, že v Gabrovu sice mají Dům humoru a satiry, ale v Bansku takový dům nepotřebují, jelikož každý jejich dům je domem humoru.

Chcete-li slyšet nějakou anekdotu z úst rodného Gabrovana, zjistit, zda vám nabídnou perforovanou lžičku na cukr, či zda jsou naše slova pravdivá, nezbyde vám nic jiného než se do Gabrova vypravit a zažít vše na vlastní kůži.

Seznam použité literatury:

- Б**
- Е Добрева 1991:** Добрева, Д. Печатани вицове от Габрово. Към произхода на образа **Ва** един български индустриален град. // *Български фолклор*, XVII, 1991, № 3, 3–11.
- Б Михалчев 1933:** Михалчев, Д. Габровци в хумора на нашите съвременници. // *Философски преглед*, 1933, № 1, 85–88.
- л Мутафчиева 2008:** Мутафчиева, В. Кърджалийско време. // *Избрани произведения*. Том 2. Пловдив: ИК Жанет-45.
- а Николова, Генов 2013:** Николова, Р., Н. Генов. *1000 страници България*. София: Сиела, 2013.
- с С**
- в Фъртунов, Проданов 1978:** Фъртунов, С., П. Проданов. *Габровски шеги*. София: София Прес, 1978.
- т ОПОГ:** Официален портал на община Габрово. <https://www.gabrovo.bg/bg/page/22>.
- т РБЕ:** Речник на българския език. Институт за български език.

м
е
с
т
а
џ
Б
Ъ

Baeva, Otčenášek 2013: Baeva, V., J. Otčenášek. (eds.). *Slovník termínů slovesného folkloru. Bulharsko. / Речник на термините от словесния фолклор. България.* Praha – Sofie: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2013.

Kadlecová 1973: Kadlecová, M. *Anekdoty z Gabrova.* Praha: Lidové nakladatelství, 1973.

Magické Bulharsko: <<https://www.magicke-bulharsko.cz/bulharsko/gabrovo/>>.